

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ἡ διεξαχθεῖσα κατὰ τὸ 1964 ἀνασκαφικὴ ἐργασία εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Σπάρτης, ἀκολουθοῦσα τὰς οὐχὶ ἰδιαίτερος ἐπιτυχεῖς προσπάθειάς τῶν προηγουμένων ἐτῶν εἰς τὸν αὐτὸν χώρον, ἔδωκεν ἀπροσδοκίτως ἐξαιρετικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Τοῦτο διότι ἐκτὸς τῶν κινητῶν εἰρημάτων μᾶς δίδει διὰ πρώτην φορὰν στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐπιτρέπουν τὴν διεΐδυσιν εἰς ἀγνώστους σχετικῶς ἐποχὰς τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θέτει ἀρχαιολογικὰ προβλήματα ἀπρόβλεπτα μέχρι σήμερον, διὰ τὸν χώρον αὐτόν.

Ἐννοεῖται ὅτι οὐσιαστικῶς ἡ ἐργασία μόλις ἤρχισε, καὶ ἡ ἔρευνα εὐρίσκεται εἰς τὰ πρῶτα στάδιά της, ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ προσεκτικὴ συνέχισις τῆς μελέτης καὶ ἡ σχετικὴ ἐπιφυλακτικότης ὡς πρὸς τὴν ἐξαγωγὴν τῶν συμπερασμάτων, διότι τὰ εἰρημάτα δίδουν τὴν ἀφετηρίαν διὰ πλῆθος ὑποθέσεων, ἀλλὰ οὐχὶ ἀκόμη τὸ σταθερὸν ἔδαφος διὰ τὴν ὀριστικὴν ἀντιμετώπισιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀνακυπτόντων προβλημάτων.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου τῆ συνφερασίᾳ τῆς ἐπιμελητρίας τῆς Ε΄ Περιφερείας Αἰκατερίνης Δημακοπούλου καὶ εἶχεν ὡς πρωταρχικὸν σκοπὸν τὴν μελέτην τοῦ χώρου τοῦ λεγομένου κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος, τοῦ εὐρισκομένου ἀνατολικῶς τοῦ κυρίου λόφου τῆς σπαρτιατικῆς ἀκροπόλεως, τῆς κορυφῆς δηλαδὴ ὅπου ἔχουν εὑρεθῆ τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Χαλκιοῖκου¹. Ἡ θέσις αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον περιήπου τοῦ ὄλου συγκροτήματος τῶν λόφων τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης καὶ εἶχεν ἀπὸ παλαιότερων χρόνων ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν κυρίως, διότι εἰς τὸν χώρον αὐτόν, ἦτο ὄρατὸν τμῆμα κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος μεγάλων διαστάσεων καὶ ἀγνώστου προορισμοῦ, τὸ ὅποιον ὑπέσχετο πολλὰ, τόσον διὰ τὴν σπαρτιατικὴν τοπογραφίαν ὅσον καὶ διὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν². Μάλιστα περὶ τὸ κυκλοτερές τοῦτο οἰκοδόμημα

¹ Πρὸβλ. τὸ λεπτομερές σχέδιον τοῦ χώρου τῆς Ἀρχαίας Σπάρτης τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, BSA 12, 1905 - 6, ὁ χώρος τοῦ ἡμικυκτικοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου καὶ τοῦ βορείως αὐτοῦ νέου μεγάλου οἰκοδομήματος εἶναι εἰς τὸ τετράγωνον I, 13.

² LEAKE, *Travels in the Morea*, σ. 70. FRAZER, *Pausanias Description of Greece*, III, σ. 326 - 7.

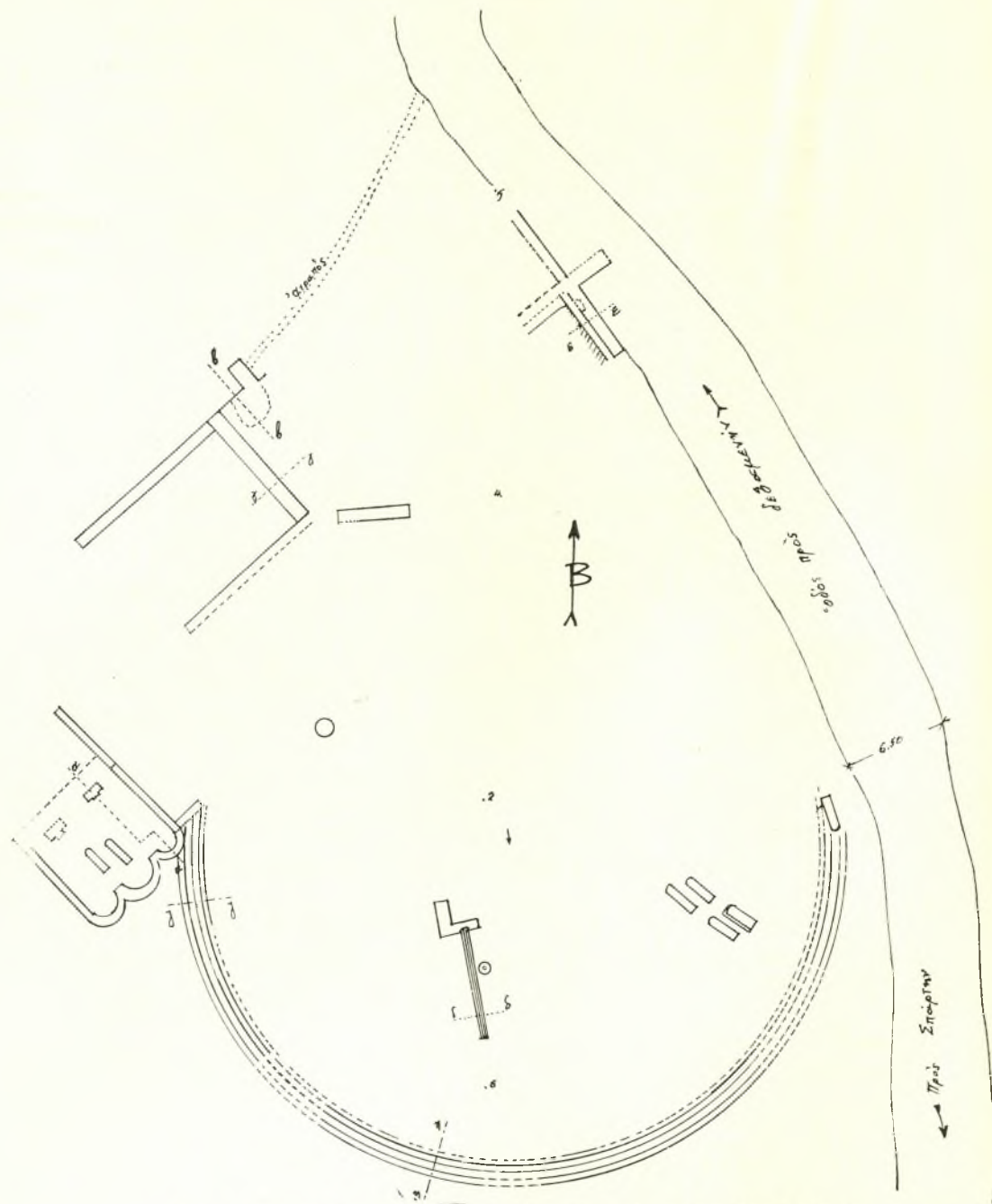
καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἶχον ἀναληφθῆ καὶ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ WALDSTEIN καὶ τοῦ MEADER¹ ἀτελεῖς ὡς εἶναι καταφανές σήμερον, αἱ παλαιαὶ δὲ αὐταὶ ἀνασκαφαὶ παρέσυραν καὶ πολλοὺς ἄλλους μελετητάς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ οὐδὲν πλέον εἶχε νὰ δώσῃ², ἐνῶ οὐσιαστικῶς δὲν ἔλυσαν τὸ πρόβλημα τοῦ τί ἀκριβῶς ἦτο τὸ κυκλωτερές οἰκοδόμημα. Δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ ἐπίσης καὶ ἡ ἐξήγησις τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, οἱ ὅποιοι κατέληγον εἰς τὸ ὅτι τὸ κυκλωτερές οἰκοδόμημα ἦτο τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πausanίου (III 12. 9): *Πρὸς δὲ τῇ σκιάδι οἰκοδόμημά ἐστι περιφερές, ἐν δὲ αὐτῷ Διὸς καὶ Ἀφροδίτης ἀγάλματα ἐπίκλησιν Ὀλυμπίων τοῦτο δὲ Ἐπιμενίδης κατασκευάσαι λέγουσιν*· διότι ἂν ἦτο τὸ οἰκοδόμημα τὸ συνδεόμενον μὲ τὸν Ἐπιμενίδην ἢ καὶ τὴν ἐποχὴν του, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκη τοῦλάχιστον εἰς τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα, θὰ ἔπρεπε πλησίον αὐτοῦ νὰ εὐρίσκειται καὶ ἡ Σκιάς, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ διαπιστωθῆ ἀσφαλῶς ἂν τὸ οἰκοδόμημα ἦτο πράγματι περιφερές μὲ τοῖχον καθ' ὅλην τὴν περιμέτρον του. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον εἶχε μείνει ἀσαφές ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν WALDSTEIN - MEADER καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ μας.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐργασιῶν μας εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι, ὅτι ἀσφαλῶς οὐδέποτε ὁ τοίχος ἐκάλυπτεν ὀλόκληρον τὴν περίμετρον τοῦ χώρου, ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπῆρχε συνέχεια τοῦ σωζομένου τοίχου, ὁ ὅποιος ἀποτελεῖ ἀκριβῶς ἡμικύκλιον. Αἱ τομαὶ βορειότερον καὶ ἐπὶ διαφόρων θέσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ διέρχεται συνεχιζόμενος ὁ τοίχος ἐὰν ἦτο πράγματι περιφερές, ἔδειξαν, ὅτι ἀποκλείεται ἡ πιθανότης ὑπάρξεως τοιοῦτου τοίχου καταστραφέντος ἀργότερον, ὡς θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ. Δεδομένου δὲ ὅτι πρὸς τὴν θέσιν αὐτὴν ἔχομεν πώρινον βράχον, ὁ ὅποιος θὰ ἔπρεπε νὰ λαξευθῆ ἔστω καὶ προχείρως διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν θεμελιῶν, φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἐκτίσθη ὁ τοίχος πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν καὶ ἐπομένως τὸ οἰκοδόμημα ἔχει χαρακτῆρα μόνον ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος (σχέδ. εἰκ. 1).

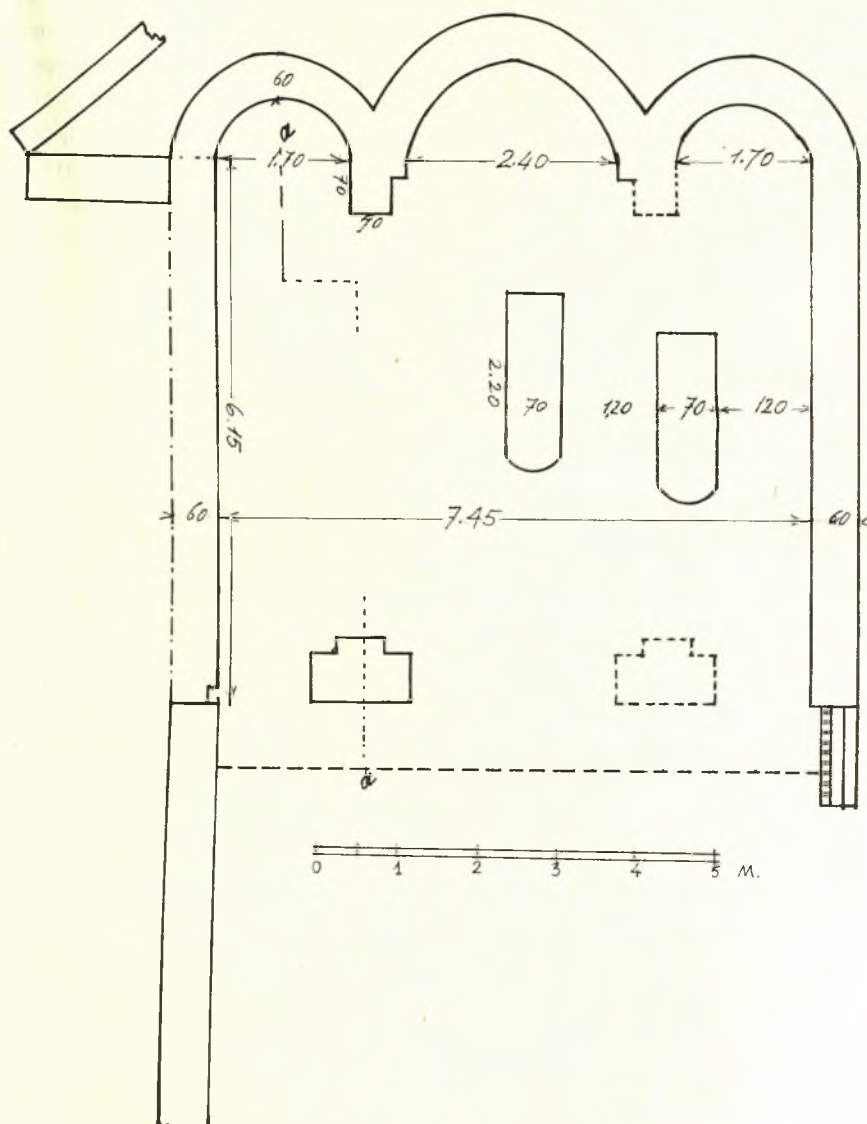
Τὸ δεύτερον σημεῖον τὸ ὁποῖον ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ μελετηθῆ ἦτο τὸ σημεῖον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κυκλωτεροῦς κτίσματος, τὸ ὁποῖον εἶχε δημιουργήσει εἰς τοὺς ἀνασκαφεῖς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀπετέλει ἀρχὴν ἑνὸς δευτέρου κυκλωτεροῦς κτηρίου, ἴσως καταστραφέντος ἀπὸ μεταγενέστερα κτίσματα. Παρουσιάζει πράγματι τὴν γέννησιν ἑνὸς κύκλου περιμέτρου ἀναλόγου πρὸς τὸ ἕτερον ἡμικυκλικὸν ἀνάλημμα

¹ WALDSTEIN - MEADER, AJA 8, 1893, σ. 410 - 428 καὶ 9, 1894, σ. 546· πρβλ. καὶ CROSBY, AJA 8, 1893, σ. 341 - 2.

² Πρβλ. DICKINS, BSA 12, 1905 - 6, σ. 431.

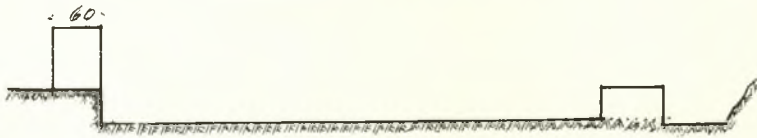

Εἰζ. 1. Γενική ἄποψις τοῦ μελετωμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου Σπάρτης.

Είχ. 2. Κάτοπις τοῦ χριςτιανικοῦ ναοῦ.

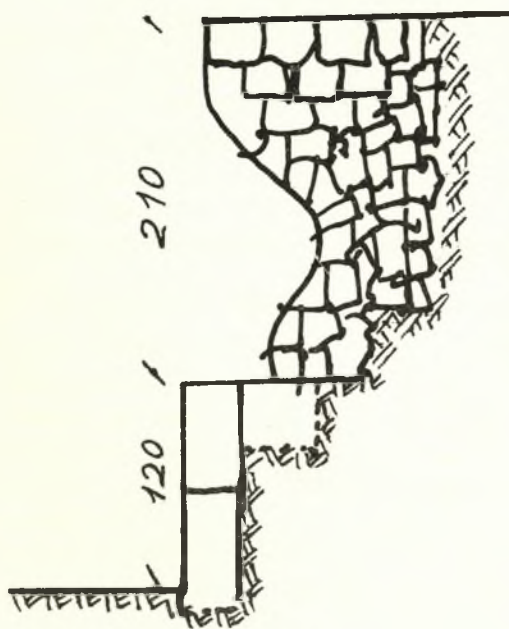
τοῦ ὁποίου ἡ περίμετρος εἶναι 44 περίπου μέτρα (πίν. 110α). Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος, ὅτι παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ ποίους λόγους ἐγένετο ἡ προέκτασις αὐτῆ ἢ καλύτερον ἢ ἔναρξις δευτέρου περιφεροῦς οἰκοδομήματος ἢ ἀναλήμματος, αὕτη οὐδέποτε ἐπροχώρησε πέραν τοῦ σωζομένου μικροῦ τμήματος. Ἐνασκαφὴ γενομένη εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ τοίχου τούτου διὰ τὴν πιθανότητα ἀνευρέσεως στοιχείων ὑπὸ τὰ νεώτερα οἰκοδομήματα, ἀποδεικνύοντων τὴν ὑπαρξιν παλαιότερων θεμελίων ἀνηκόντων εἰς τοῦτον, δὲν ἔδωσε θετικὰ ἀποτελέ-

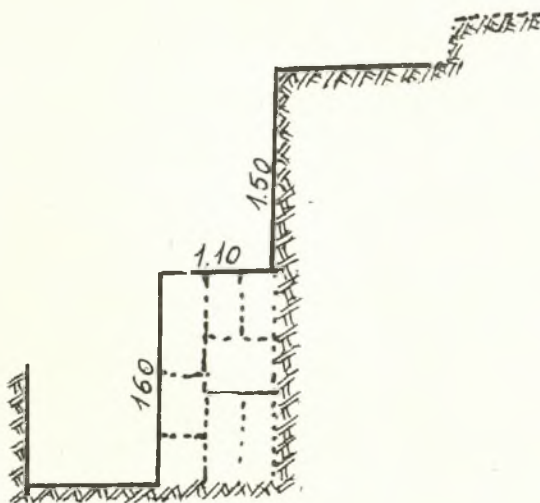
Τομὴ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ.

σματα. Πάντως εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἀνεσκάφη πλήρως ὁ βυζαντινὸς ναῦσκος (εἰκ. 2), τὸν ὁποῖον ἐν μέρει εἶχον ἀνασκάψει παλαιότερον οἱ Ἀμερικανοὶ ἐρευνηταί, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὸ δάπεδον τάφοι πιθανώτατα χριστιανικοὶ ἀνήκοντες εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ναοῦ. Ὁ βυζαντινὸς ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι περιορισμένων διαστάσεων, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μήκους 5.90 μ., ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σωζομένου καλύτερον βορείου τοίχου, ἔφερε τοιχογραφίας καὶ εἰς τὸ δάπεδον ἴσως ψηφιδωτά, ὡς ἀποδεικνύουν σπαράγματα ψηφιδωτοῦ πλησίον τῆς πρὸς τὸ ἱερόν καὶ τὴν βορείαν ἀψίδα θέσεως. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὸ δάπεδον εὐρέθη βυζαντινὸν ἐπίκρανον καὶ εἰς τὴν ἀπόληξιν τοῦ νοτίου τοίχου ἀρχιτεκτονικὸν τεμάχιον ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἐνῶ ἄλλα ἀρχαῖα τεμάχια εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς τοὺς τοίχους. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ πρὸ τοῦ τοίχου εἰς τὸν πρόναον ἢ τὴν αὐλὴν τὸ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον διὰ ὀρθίων μεγάλων ἐρυθρῶν τούβλων (πίν. 110β) καὶ, ὅσον κατέστη δυνατὸν νὰ μελετηθῇ λόγω τῆς ὑπάρξεως ἐλαιοδένδρων πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν, ὁ βυζαντινὸς ναός εἶχε καὶ περίβολον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀρχαιότερων περιόδων θλικόν.

Βορειότερον ἀκόμη τοῦ βυζαντινοῦ τούτου ναοῦ ἀνευρέθησαν τμήματα οἰκοδομήματος τῶν Ἑλληνικῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπροχώρησεν, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ κῶρος παρουσιάζει ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ἐνδιαφέρον καὶ πέρα τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα τίθενται διὰ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀναλημματικῆς κατασκευῆς. Ὁ τοίχος τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν 5ον ἢ τὸν 4ον αἰῶνα π. Χ., εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λίθων ἄνευ συνδετικοῦ κονιάματος καὶ ἔχει ὑπο-

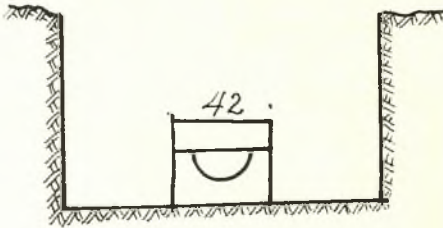
Τομή β - β.

Τομή γ - γ.

στῆ ἐπισκευὰς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (πίν. 114α). Πλησίον αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 0.80 μ. ἀνευρέθη τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐπιτυμβίου λακωνικοῦ ἀναγλύφου τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων τοῦ Μουσείου Σπάρτης τύπου, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται εἰς τὸν 4ον καὶ τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα¹.

Εἰς τὸν κύριον τομέα τῆς ἀνασκαφῆς, τὸν ἡμικυκλικὸν ἀναλημματικὸν περιβόλον, ἡ ἐργασία ἔδειξεν ὅτι αἱ βασικαὶ παρατηρήσεις τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς του, ἦσαν ὀρθαί. Ὁ τοῖχος (111α) ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν βαθμίδων φερομένων ἐπὶ θεμελίων ἐξ ἀκα-

Τομὴ δ - δ.

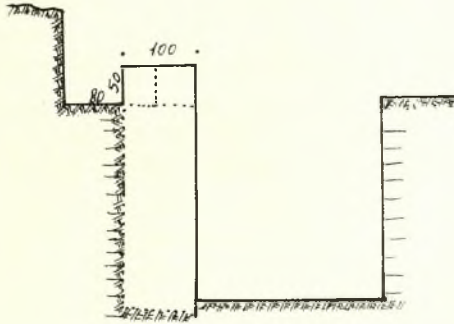
νονίστων λίθων, ἐπὶ τῆς ἄνω δὲ βαθμίδος, ἡ ὁποία ἔχει ταπεινὴν ὑποδοχὴν, ἔχουν τοποθετηθῆ μεγάλοι καλῶς εἰργασμένοι λίθοι ὀρθοί. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν των ὑπάρχει δεύτερος τοῖχος ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, στηρίζονται τὰ χώματα καὶ συλλαμβάνουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς

ἐκ τούτων προερχομένης ὠθήσεως. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἐπιμελῆς ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ δυσκόλως δύναται νὰ κατέλθῃ χαμηλότερον τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ παλαιὰ ἀνασκαφὴ ἀπεδείχθη ἀτελής ὡς πρὸς τὸν χώρον τὸν περιλαμβανόμενον εἰς τὸν ἡμικυκλικὸν τοῦτον περιβόλον, ὡς καὶ πρὸς τὴν βορείως αὐτοῦ περιοχὴν. Διότι ἐνῶ οὐδαμοῦ ἀνευρέθησαν ἔστω καὶ ἴγνη εἰργασμένων πωρολίθων ἐπὶ τοῦ κυκλοτεροῦς, οἱ ὁποῖοι πωρόλιθοι κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἀνασκαφεῖς (AJA 8, 1893, σ. 419) ἐσχημάτιζον εἶδος ἀμφιθεατρικοῦ πλαισίου περὶ τὸ κέντρον τοῦ χώρου, ὅπως δὲν εὗρέθησαν καὶ τμήματα κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχεν ἐκφρασθῆ ἡ ὑπόθεσις κιονοστοιχίας (ἔ. ἀ. σ. 421), ἀνευρέθησαν νέα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀπίθανον τὰ σημειούμενα ὡς ἀνευρεθέντα τὸ 1893 ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια νὰ ἔχουν διαρπαγῆ ἐν τῷ μεταξῦ καὶ χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικὸν εἰς διαφόρους νεωτέρας οἰκοδομὰς, ἀλλὰ παραμένει περιέργων πῶς ἀφοῦ ἀνεσκάφη ὁ χώρος δὲν ἐσημειώθησαν οὔτε ἀναφέρονται μία συστάς τάφων εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κυκλοτεροῦς καὶ τὸ ἔτι σπουδαιότερον μία ἐσχάρα μετὰ βόθρου θυσιῶν πρὸς τὸ νότιον μέρος.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐτελείωσε, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπεκταθῆ σχεδὸν ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ περιλαμβανομένου ἐντὸς τοῦ περιβόλου χώρου καὶ νὰ μελετηθοῦν κυρίως

¹ TOD - WACE, Sparta Museum Catalogue, σ. 179, ἀριθμ. 454 A καὶ B. X. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἀρχ. Σπάρτη, σ. 79, πίν. 14.

τὰ ἴχνη, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως ὑπάρχουν εἰς τὸν μαλακὸν πωρόλιθον, ἐκτὸς τῶν τάφων, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἢ καὶ τὴν πρώιμον Χριστιανικὴν περίοδον, ὁ βόθρος εἶναι χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ χώρου. Ὁλόκληρος ὁ χώρος ὁ περιβαλλόμενος εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα παρουσιάζει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἄφθονα τεμάχια μελαμβαφῶν κεράμων ἐκ τῶν συνήθων εἰς τὴν Σπάρτην κατὰ τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα. Τὸ πάχος τοῦ χώματος, τὸ ὅποιον ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ πωρίνου βράχου εἶναι διάφορον κυμαινόμενον ἀπὸ 0.15 εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν μέχρι πλέον τῶν 2.00 μέτρων εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν καὶ ἴσως θὰ ἦδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἔχει μεταφερθῆ ἐξ ἄλλης θέσεως κατὰ τοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ ἀναλήμματος. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν περιοχὴν τοῦ χώ-

Τομὴ ε - ε.

ρου καὶ ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ ἰδαιτοῦ κέντρου, τὸ ὅποιον θὰ ἐσχημάτιζε τὸ ἀνάλημμα ἂν ἦτο περιφερές, εἰς βάθος 0.20 μ. εὐρέθη ἡ ἀρχὴ μικροῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου διασώζεται ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία. Τοῦτο δὲν γνωρίζομεν τί ἀκριβῶς διαστάσεις θὰ εἶχεν ἀρχικῶς καὶ ποῖον σχῆμα. Ἀπὸ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἀρχίζει ἀγωγὸς ἀποτελούμενος ἀπὸ μεγάλους λίθους οἱ ὅποιοι ἔχουν λαξευθῆ εἰς τὸ μέσον καὶ καλύπτονται ἀπὸ ἐπίσης μεγάλους πλακοειδεῖς λίθους. Ὁ ἀγωγὸς ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ πωρίνου βράχου, ἔχει ὕψος 0.30, πλάτος ἐξωτερικὸν 0.57 καὶ μῆκος 7.35 μ., ἡ κατεύθυνσίς του εἶναι νοτιοανατολική, τὸ στόμιόν του δὲ δὲν ἐξέρχεται τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος. Εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται περὶ τμημάτων ἐσχάρας θυσιῶν μετὰ βόθρου ἀπορροῆς τῶν αἱμάτων τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἄλλων καταλοίπων λατρευτικῶν τελετῶν, συνδεομένων περισσότερον μὲ χθονίας θεότητας. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι ἄπλοῦς καὶ ἀρχικῶς δὲν ἔφερε συνδετικὰς ὕλας, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔχει ἴσως ἐπισκευασθῆ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν μικρῶν κεράμων εἰς τοὺς ἄρμους ἐπαφῆς τῶν πλακῶν μὲ τοὺς λίθους τοὺς φέροντας τὴν ὑποδοχὴν. Τὸ τελευταῖον τμήμα, ἢ ἡ ἐκβολὴ τοῦ ἀγωγοῦ (πίν. 111β) δεικνύει

τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ κατέλθῃ χαμηλότερον τοῦ 5ου ἢ τοῦ 4ου αἰῶνος, εἶναι δηλαδὴ σύγχρονος μὲ τὸ ἀνάλημμα. Ἡ ἐσχάρα μετὰ τοῦ βόθρου κάμνει πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι βορειότερον καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ κέντρου τοῦ συνόλου θὰ ἦτο μέγας βωμός, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκουν οἱ πωρόλιθοι καὶ τὰ τμήματα κίωνων, τὰ ὁποῖα εἶχον σημειώσει οἱ παλαιότεροι ἀνασκαφεῖς.

Καὶ ἴσως εἰς μίαν τῶν θέσεων τοῦ κτιστοῦ αὐτοῦ βωμοῦ θὰ εἶχε τὴν θέσιν του καὶ ὁ σπόνδυλος κίονος ἢ ἡ στοργγύλη βάσις (πίν. 112α), διαμέτρου 1.10, ὕψους 0.50 μ., ἡ φέρουσα καὶ ὀπὴν εἰς τὸ μέσον, τὴν ὁποίαν οἱ παλαιότεροι ἀνασκαφεῖς τοποθετοῦν εἰς τὸ κέντρον τοῦ χώρου καὶ τώρα μετακινήθεισα, ἄγνωστον πότε, εὑρίσκεται δυτικώτερον.

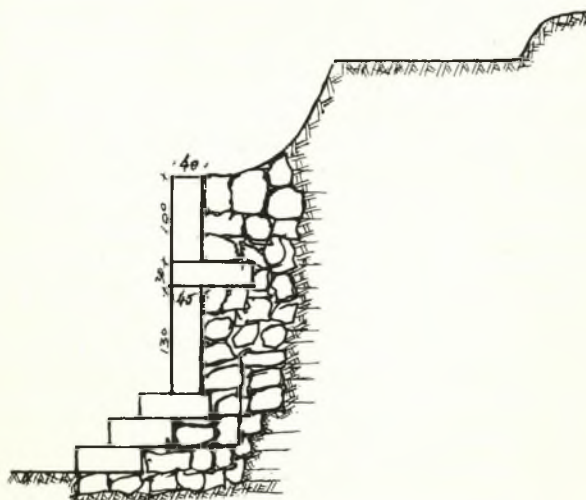
Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι τολμηρὸν πρὸ τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς νὰ προχωρήσῃ κανεὶς εἰς τὴν ἀπόπειραν ταυτίσεως τοῦ μνημείου, τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ κάποιου ἐκ τῶν χθονίων ἱερῶν τῆς Σπάρτης ὡς τὰ Πaus. (III 11. 9): *τούτου δὲ οὐ πόρρω Γῆς ἱερὸν καὶ Διὸς ἔστιν ἀγοραίου* καὶ Πaus. (III 12. 8): *ἔστι δὲ ἐπονομαζόμενον Γάσηπτον, ἱερὸν Γῆς*. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν χθονίων ἴσως θπαιθρίων ἱερῶν μᾶς ὀδηγεῖ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὸ κυκλικὸν σχῆμα τοῦ χώρου, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἀνάλημμα δὲν ἐπεξετάθη δι' ἄγνωστους λόγους εἰς ὄλην τὴν περιμέτρον τούτου. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ CROSBY¹, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χώρος αὐτὸς μὲ τὸ ἀνάλημμα εἶχε κατασκευασθῆ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς θέσις διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀγάλματος τοῦ Δήμου τῆς Σπάρτης τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Πaus. (III 11. 10): *ἀνάκειται δὲ καὶ Δήμον τῶν σπαρτιατῶν ἀνδριάς μεγέθει μέγας*, δὲν δύναται νὰ συζητηθῆ, διότι δὲν γνωρίζομεν τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγάλματος καὶ διότι διὰ τῆς ἐσχάρας καὶ τοῦ βόθρου ἀποδεικνύεται ὅτι πρόκειται περὶ ἱεροῦ χθονίων λατρείων.

Οἱ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εὑρεθέντες τάφοι εἶναι πιθανώτατα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων καὶ τὸ ὕλικὸν τῆς κατασκευῆς των εἶναι λίθοι ἐκ τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος (πίν. 112β). Ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους εἶχε πλέον ἐγκαταλειφθῆ καὶ σχεδὸν καταστραφῆ τὸ ἱερόν.

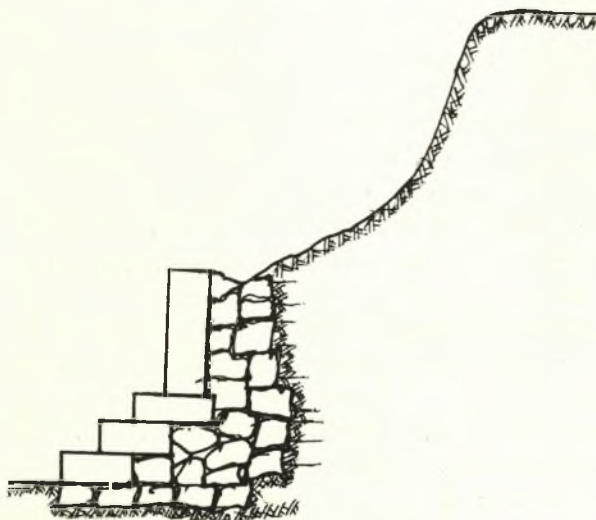
Ἄλλὰ τὸ πλεόν ἐνδιαφέρον στοιχεῖον τῆς ἀνασκαφικῆς αὐτῆς περιόδου εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, καὶ μάλιστα ἐγγύτατα τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἔφθανε τὸ ἀνάλημμα ἂν ἦτο πλήρως περιφερέες, ἦτο ἡ ἀνεύρεσις μεγάλου οἰκοδομήματος ἀγνώστων εἰσέτι διαστάσεων, ἀλλὰ υπερβαίνοντος τὰ 20 μέτρα κατὰ τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ ἡ ἐντὸς αὐτοῦ παρουσία καὶ σημαντικῶν κινητῶν εὑρημάτων.

¹ N. E. CROSBY, AJA 8, 1893, σ. 431-2 καὶ 9, 1894, σ. 212.

Ἴσως εἶναι σκόπιμον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι εἶχον χρησιμοποιηθῇ κατὰ μέρος καὶ ὡς θεμέλια διὰ τὴν κατα-

Τομή ζ - ζ.

Τομή η - η.

σκευὴν μεγάλου βυζαντινοῦ κτηρίου, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἔχουν εὔρει οἱ παλαιοὶ ἀνασκαφεῖς. Τοῦτο διότι σημειώνουν τὴν ὑπαρξιν τοῦ βαίνοντος ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου, βυζαντινοῦ τοίχου (AJA 8, 1893, σ. 441, πίν. 17, σημεῖα R καὶ

R τοῦ σχεδίου) καὶ παρατηροῦν (ἔ. ἀ. σ. 412) «εἰς τὸ σημεῖον R - R εὐρέθησαν πολλοὶ μεταγενέστεροι τοῖχοι κτισμένοι μετ' ἀκανόνιστους λίθους διαφόρων μεγεθῶν κεράμους καὶ τεμάχια μαρμάρων μετ' χρησιμοποίησιν ἀσβέστου». Ἐν τὸν τοίχον αὐτὸν τὸν εἶχον ἀνασκάψει ἔστω καὶ μέχρι βάθους 0.30 μ. θὰ διεπίστωνον ὅτι φέρεται ἐπὶ παλαιότερου τοίχου καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ ἀνεκάλυπτον τὸ οἰκοδόμημα.

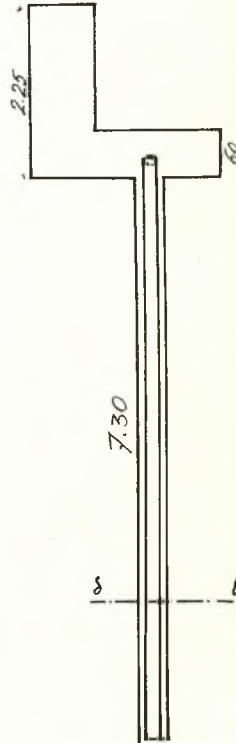
Ἡ ἀφαιτηρία τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν προῆλθεν ἀπὸ τὴν παρουσίαν σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, τῆς βαινούσης ἀπὸ τῆς συγχρόνου πόλεως εἰς τὴν ἀκρόπολιν, μιᾶς σειρᾶς μεγάλων πωρολίθων, μετ' κατεύθυνσιν ἐν σχέσει μετ' τὸ κυκλωτέρως βορείαν, ὁρατῶν καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς μερικὰ σημεῖα ἦσαν ὁρατὰ καὶ τεμάχια κεράμων καὶ λείψανα τοίχου μεταγενεστέρων περιόδων, οἱ πωρολίθοι ὡς ὕλικὸν χαρακτηριστικὸν Ἑλληνικῶν χρόνων ἀπετέλεσαν τὴν βασικὴν ἀφορμὴν διὰ τὴν μελέτην τοῦ χώρου. Τοῦτο ἐν συνδυασμῷ μετ' τὴν ἀνάγκην νὰ διακριβωθῆ ἡ στρωματογραφικὴ κατάστασις εἰς τὴν βορείαν τοῦ κυκλωτέρως ἀναλήμματος περιοχῆν, ὡς καὶ ἡ κατάστασις τοῦ πωρίνου βράχου καὶ ἡ ἔκτασις του, συνετέλεσεν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν λήψιν τῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς.

Μετ' ἐπιπέδωσιν τῶν λίθων τοῦ δρόμου αἱ ἐργασίαι ἐπεδίωξαν νὰ καθαρῶσιν τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ τοίχου τὴν ἔχουσαν μέτωπον τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία, ὡς ἀπεδείχθη ἀργότερον, ἦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ δυτικῶν τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ διεξήγετο διὰ περιορισμένου ἀριθμοῦ ἐργατῶν, διότι δὲν εἶχε διακοπὴ εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς, διεπιστώθη ὅτι ἀπὸ τῶν λίθων αὐτῶν ἤρχιζεν ἀρχαῖος τοῖχος καὶ ὅτι τὰ εἰς μερικὰ σημεῖα διακρινόμενα μεταγενέστερα λείψανα ἦσαν τοῦ βυζαντινοῦ κτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκράθητο ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἶχεν εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν καταστραφῆ πλήρως. Ταυτοχρόνως πρὸς τὸ νότιον μέρος καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ τέρμα τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ ἀνεφάνη ἡ γωνία τοῦ οἰκοδομήματος, ἡ βορειοδυτικὴ γωνία μετ' δυτικῶς αὐτῆς λείψανα τοίχων τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἀνατολικῶς συνεχιζόμενον τὸν ἀρχαῖον τοῖχον. Διὰ νὰ μελετηθῆ ὁ τοῖχος καὶ ἀφοῦ πρὸς τὴν νοτιὰν πλευρὰν ἐξωτερικῶς εὐρέθη εἰς μικρὸν βάθος εἶδος δαπέδου μετ' ἐπ' αὐτοῦ σημεῖα καύσεως, ἡ ἐργασία περιορίσθη εἰς τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ οἰκοδομήματος μετ' ἀφαιτηρίαν τὴν γωνίαν. Διὰ νὰ καταστῆ δυνατὴ μία ἀνασκαφὴ εἰς βάθος τοῦ τοίχου, ἡ ἐργασία ἔμεινε περιορισμένη εἰς ἀπόστασιν ἕξ μέτρων βορείως καὶ ἕξ ἀνατολικῶς τῆς ἀρχικῆς γωνίας μετ' πλάτος τῆς τομῆς μόνον 0.60 μ. μετ' βασικὸν σκοπὸν νὰ εὐρεθῆ μέχρι ποίου βάθους ἔφθαναν οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος καὶ νὰ διαπιστωθῆ γενικῶς εἰς ποίαν ἐποχὴν ἀνήκε τοῦτο. Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἡ ὁποία ἦτο καὶ τὸ

δάπεδον τοῦ συγχρόνου δρόμου πρὸς τὸν κύριον λόφον τῆς ἀκροπόλεως, δηλαδή τὸν λόφον τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοίκου, ἄφθονα ἦσαν τὰ δείγματα τῶν λειψάνων τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν ἔλειπαν καὶ τὰ ὄστρακα τῶν Ρωμαϊκῶν περιόδων, ἀσφαλὲς στοιχεῖον διαταραχῆς τοῦ χώρου. Τοῦτο ἄλλωστε ἦτο αὐτονόητον, ἀφοῦ τὰ βυζαντινὰ ἔρειπια ἦσαν εἰς πολλὰ σημεῖα, ὡς δυτικῶς τῆς γωνίας, ὁρατά, καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχουν μεταβάλει τὴν στρωματογραφικὴν διάταξιν τῆς θέσεως.

Εἰς τὸ ἔξωτερικὸν τοῦ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς κατευθυνομένου τοίχου οὐσιαστικῶς ἡ ἀνασκαφή διεκόπη εἰς τὸ βάθος τῶν 0.80 μ. ἀπὸ τῆς κατωφερείας τοῦ λόφου καὶ εἰς μόνον 0.30 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου, διότι εὐρέθη δάπεδον ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλων πλακῶν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἴχνη πυρᾶς πάχους 0.80 - 0.10 μ. Δὲν ἐθεωρήθη σκόπιμος ἡ καταστροφή τοῦ δαπέδου εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἐργασίας καὶ προτοῦ μελετηθῆ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὸ οἰκοδόμημα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία ἐστράφη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν του καὶ πάντοτε παραλλήλως πρὸς τοὺς δύο τοίχους. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ πρὸς τὰς δύο πλευρὰς μέχρι τοῦ βάθους τοῦ 1.10 μ. μία χαρακτηριστικὴ ἀνάμειξις ἐσημειώθη μὲ ὄστρακα βυζαντινὰ, ρωμαϊκὰ καὶ ὀλίγα μελαμβαφῆ, τῶν Κλασικῶν χρόνων. Παρὰ τὸν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνοντα τοῖχον εἰς τὸ βάθος τῶν 1.30 μ. ἀνευρέθη τμῆμα μαρμαρίνης κεφαλῆς διασῶζον μέρος τῆς κόμης μὲ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τοὺς βοστρύχους. Ἐν τῷ μεταξύ, εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ 1.00 μέτρου πάλιν ἀνατολικῶς ἀρχίζει τοῖχος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ὁποίου ἐξηγεῖται εὐκόλως ἡ ἀνάμειξις τῶν ὄστράκων.

Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴν τούτου καὶ τὴν ἐξαγωγήν τῶν χαμάτων διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελίων του μετεφέρθησαν ὄστρακα τῶν χαμηλοτέρων ἐπιπέδων εἰς τὰ ὑψηλότερα καὶ ἔτσι εὐρέθησαν τὰ κλασσικὰ καὶ τὰ ρωμαϊκὰ μετὰ τῶν βυζαντινῶν. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις, ἀνατολικὴν καὶ βορείαν, ἔδωσε καὶ μετὰ τὸ βάθος

Κάτοπις θυσιαστηρίου.

τῶν 1.30 μ. ὄστρακα κυρίως τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ὡς καὶ ὀλίγα καλῶν ἐποχῶν χωρὶς ὅμως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Εἰς τὸ βάθος ὅμως τῶν 1.70 μ. ἐφάνη στρώμα ἀρκετὰ σαφὲς γῆς κεκαμμένης μὲ ἀφθονον τέφραν καὶ λείψανα ἀπανθρακώσεων. Ὅπως παρουσιάζεται, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὡς νὰ ἐκὰ μία σειρά ξύλων ἢ καλύτερον ἐν ξύλινον πάτωμα, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον κατεῖχε τὸ οἰκοδόμημα.

Μετὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς μέχρι τοῦ βάθους τῶν 2.00 καὶ πλέον μέτρων, χωρὶς νὰ εἶναι εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν σαφὲς ὅτι ἔχομεν τὰ θεμέλια τοῦ κτίσματος, τὸ οἰκοδόμημα ὡς πρὸς τὴν δυτικῶς αὐτοῦ εὐρισκομένην ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο ὑπόγειον.

Ὁ τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι εἰς τὸ ἐσωτερικόν του καὶ πρὸς τὰς δύο κατευθύνσεις μὲ ἐπιμέλειαν κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λίθων καὶ μὲ προσπάθειαν προσαρμογῆς εἰς πολυγωνικὴν τοιχοδομίαν ἄνευ συνδετικῆς ὕλης. Εἰς δύο μόνον σημεῖα εἰς τὸ βάθος 2.60 μ. ἐφάνησαν λείψανα κονιάματος ἀσφαλῶς ἐκ νεωτέρας ἴσως τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπισκευῆς.

Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη καὶ ἐκ κονιαμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἀνατολικώτερον εἰς χώρον τοῦ οἰκοδομήματος ἀγνώστου προορισμοῦ, πλάτους 2.00 μέτρων, εἰς τὸν ὁποῖον ὄχι μόνον διεσώζετο τὸ κονίαμα ἀλλὰ καὶ ἔφερε γραμμάς, πλαίσια ἀνάλογα μὲ τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὰς τοιχογραφῆσεις οἰκῶν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὸ βάθος τῶν 2.50 μ. ἔχομεν τεμάχιον στήλης ἐξ ἐρυθροῦ μαρμάρου (τοῦ γνωστοῦ λακωνικοῦ rosso antico) προφανῶς τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ περὶ τὸ βάθος τῶν 2.80 - 3.00 μ. ὄστρακα ρωμαϊκά, μερικὰ ἀσαφῆ καὶ ἐν σαφῶς γεωμετρικόν. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἔρχεται εἰς τὸ φῶς καὶ σωρὸς ὀλόκληρος ἀγγείων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ μετ' αὐτῶν χάλκινον ρωμαϊκὸν νόμισμα. Ἄλλ' ἢ ἔκπληξις τῆς ἀνασκαφῆς ἀνεφάνη μετὰ τὸ βάθος τοῦτο, ὅπου διεπιστώθη ἓνα παχὺ στρώμα καύσεως, τὸ ὁποῖον εἰς μερικὰ σημεῖα ἐκυμαίνεται μετὰ τῶν 0.25 καὶ 0.40 μ., ἦτο δηλαδὴ πολὺ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε τέφρα, μαυρισμένη γῆ καὶ μεγάλα τεμάχια ἀνθράκων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ἐντελῶς ἀπανθρακωθῆ, γενονὸς τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς πυρᾶς καὶ πρὸ τῆς πλήρους καύσεως τῶν ὕλικῶν ἢ καταστροφῆ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ πτώσεως πιθανώτατα τοίχων καὶ χωμάτων δὲν ἐπέτρεψε τὴν πλήρη καύσιν. Μετὰ τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς καύσεως ἢ καλύτερον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς πρὸς Δυσμὰς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ 3.80 μ. καὶ βάθος τοῦ ἀρχαίου τοίχου μόνον ἄνευ τῶν μεταγενεστέρων προσκτισμάτων 3.10 μ., ἢ σκαπάνη προσέκρουσεν εἰς ἀντικείμενον μεταλλικὸν καὶ μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων ἐφάνη ἢ πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένη χεὶρ ἀγάλματος χαλκοῦ (πίν. 113). Εὐτυχῶς ἢ σκαπάνη μόλις εἶχεν ἐγγίσει ἓνα

τῶν δακτύλων τοῦ ἀγάλματος καὶ ἐπομένως δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι μόνον ἡ τήχη ἤμπόδισε ζημίαν τοῦ ἀγάλματος κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἀνασκαφῆς, ὅτε οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ὑποπτευθῆ τὴν παρουσίαν του.

Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφή διακοπεῖσα ἐπὶ μικρὸν διάστημα διὰ τὴν ὑπὸ εἰδικοῦ ἐξαγωγῆν τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος πρὸς ἀποφυγὴν ζημιῶν κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν, συνεκεντρώθη περὶ τῆς θέσεως τούτου. Τοῦτο ἀνευρέθη εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνοντος τοίχου καὶ 0.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρᾶν καὶ εἰς κανονικὴν ὑψίαν θέσιν (πίν. 115α). Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δεξιὰ τῆς κεφαλῆς ἀνευρέθη ὄξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἔδραζόμενος ἐπὶ πλακὸς λιθίνης ἀποτελούσης τὸ δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεκάθητο καὶ τὸ ἄγαλμα. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἀγάλματος ἐπέβαλε τὴν διεύρυνσιν τοῦ χώρου καὶ διὰ τοῦτο ἡ τομὴ, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχικῶς πλάτος 0.60 μ., ἐπεκτείνεται εἰς πλάτος 2.00, μῆκος 2.80 μέτρων, διότι πρὸς Ἀνατολὰς εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ὑπάρχει ὁ τοίχος τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ κατεδαφισθῆ. Εἰς τὸν χώρον αὐτὸν ἔχομεν τὴν αὐτὴν στρωματογραφικὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰς τομάς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰς ὅλα τὰ βάρη ἀνευρέθησαν πολλὰ τεμάχια κεράμων φερόντων σφραγίδας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκ τοῦ χρόνου σχεδὸν ἀπυλειφθῆ ἐκτὸς δύο. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν φέρουσαν τέσσαρας στίχους ἀναγινωσκομένους κατὰ γνωστὸν τύπον ἀντιστρόφως¹ ἔχομεν τὰς λέξεις ΕΡΓΩΝΑ — — — / — — ΚΙΔΩΝΕΥ / ΤΥΧΙΔΑΔΑ / ΜΟΣΙΑΝ, δηλαδὴ ἀναγραφὴν τοῦ κατασκευαστοῦ Εὐτυχίδα. Ἡ ἐποχὴ τῆς εἶναι ὁ 2^{ος} π. Χ. αἰών, ἐνῶ διὰ τὴν δευτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν σάζεται μόνον τὸ ἥμισυ τῆς σφραγίδος μὲ τὸν τύπον ΔΗΜ — — — (?) / ΛΑΚΕ — — — (?), εἶναι δύσκολος ἡ χρονολόγησις. Τοῦτο διότι τοῦλάχιστον εἰς τὰς σφραγίδας τῶν κεράμων δὲν ἔχομεν μέχρι σήμερον εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν τὸν τύπον ΔΗΜ, ὅπου οἱ κέραμοι τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων ἀναφέρονται πάντοτε μὲ τὴν λέξιν Δαμόσιοι ἢ Δαμόσιος, ἐκτὸς ἂν διὰ τοῦ ΔΗΜ ἔχομεν τὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως ΔΗΜΟΥ καὶ διὰ τοῦ ΛΑΚΕ αὐτὴν τῆς λέξεως Λακεδαιμονίων. Τὰ γράμματα τῆς σφραγίδος αὐτῆς ἀρραῖα χωρὶς ἀκρέμονας θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνήκουν εἰς πρωιμωτέραν τοῦ 2^{ου} π. Χ. αἰῶνος περίοδον, ἂν καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει λόγος συναγωγῆς ἐσπευσμένων συμπερασμάτων.

Ἀσφαλῶς τὸ σημεῖον αὐτὸ κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς θὰ διευκρινηθῆ, ἀλλὰ ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦδε, διότι ἐνισχύει τὴν διδομένην καὶ

¹ BSA 12, 1905 - 6, σ. 344 ἔ. 13, 1906 - 1907, σ. 22 ἔ., εἰκ. 3, στοιχεῖα D καὶ E· πρβλ. καὶ IG 1, V, ἀριθμ. 878 - 9.

ἐκ τῆς τοιχοδομίας χρονολόγησιν τοῦ οἰκοδομήματος περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, δίδει ἐν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ὅτι πρόκειται περὶ δημοσίου τοιούτου καί, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν δευτέραν ἀναγιγνωσκομένην σφραγίδα, καὶ μίαν εἴδησιν περὶ ἐπισκευῶν κατὰ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα.

Ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος, δηλαδὴ τῆς γωνίας τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκτὸς τῶν συνήθων ὀστράκων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἔδωκε καὶ δύο νομίματα, τὸ ἐν τῶν ὁποίων καλῶς σχετικῶς σωζόμενον εἶναι τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ καί, ἐὰν συσχετισθῇ καὶ μὲ τὰ ἄλλα εὐρήματα τῆς θέσεως, ἐπιτρῆπει μίαν πρώτην χρονολόγησιν τῆς καταστροφῆς τοῦ οἰκοδομήματος περὶ τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ 3ου ἢ τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος.

Τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὴν θέσιν του εὐρέθῃ καλυπτόμενον ἀπὸ πυκνὸν στρώμα κεκαμμένων ὕλικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ μεγάλα τεμάχια ἀνθράκων. Ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ χαλκοῦ μετὰ τὸν πρόχειρον καθαρισμὸν εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθῃ, εἶναι ὄρατὰ τὰ ἴχνη τοῦ μαυρίσματος ἐκ τῶν ἀνθράκων κυρίως εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ τὸ ἱμάτιον (πίν. 116). Ἡ ἐργασία διὰ τὴν ἐξαγωγήν ἐκ τῆς θέσεώς του ἔδειξεν ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦτο ἐκτεταμένον ἐπὶ τοῦ ἐκ πλακῶν δαπέδου καὶ δὲν ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦτο κατακρημνισμένον ἢ καὶ ἀπὸ τυχαίαν καταστροφὴν πεσμένον, ἀλλὰ μὲ σχετικὴν προσοχὴν καὶ ἄγνωστον ἀκόμη διὰ ποῖον λόγον τοποθετημένον.

Ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ ἄγαλμα δὲν ἦτο πεσμένον ἀπὸ καταστροφὴν ἢ ἄλλην αἰτίαν, τὴν ὁποίαν ἀπεκόμιζε κανεὶς ἐκ τῆς ἀπολύτως ὀριζοντίου θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρέθη τοῦτο, ἐνισχύθη καὶ ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἐξαγωγήν διεπιστώθη, ὅτι ἦτο τοποθετημένον σχεδὸν ἐπὶ στρώματος κατεσκευασμένου ἐκ κεράμων, οἱ ὁποῖοι τὸ ἔφερον 0.10 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου. Εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς παραδοχῆς τῆς σκοπίμου τοποθετήσεως ἢ ἀποκρύψεως μᾶς φέρει καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ κατάστασις τοῦ ἀγάλματος. Διότι τοῦτο φέρει ἀναμφιβόλως κτυπήματα ἴσως διὰ σφύρας εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ρινὸς ἀλλὰ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ ἡ κεφαλὴ αἱ χεῖρες καὶ ὁ χιτῶν εἶναι ἔνθετα, ἔχουν δηλαδὴ καμινευθῆ μεμονωμένως, εἶναι φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι μία ἀπόρρησις τυχαία ἢ πολὺ περισσότερον μία κατακρήμνισις θὰ εἶχε διαλύσει τὸ ἄγαλμα εἰς τεμάχια. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν φέρει ἀκόμη καὶ ἡ ἀπουσία τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἡ ὁποία δὲν ἀνευρέθη προσκεκολλημένη εἰς τὸ σῶμα. Ἴσως δὲν θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, ὅτι διὰ κάποιον λόγον, τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν, τὸ ἄγαλμα κατεβιβάσθη ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ἐκακοποιήθη, ἴσως καὶ ἀπερρίφθη κάπου, ἀλλὰ ἀργότερον περισυνελέγη καί, ἐπειδὴ, ἕνεκα τῶν ζημιῶν του ἢ καὶ δι'

ἄλλους λόγους δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτεθῆ εἰς τὴν πρώτην του θέσιν, ἀπεκρῦβη εἰς τὴν γωνίαν κάποιου δημοσίου οἰκοδομήματος, ὅπου τὸ συνήνητησεν ἡ τελικὴ καταστροφή, ἡ ὁποία κατέστρεψε καὶ τὸ οἰκοδόμημα. Τοῦτο διὰ τὴν ταραχῶδη καὶ πλήρη μεταβολῶν καὶ ἐσωτερικῶν συγκρούσεων σπαρτιατικὴν ἱστορίαν κατὰ τοὺς τελευταίους π. Χ. καὶ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας εἶναι ἀπτονόητον. Ἐλλωστε καὶ τὸ ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον εἶναι γυναικεῖον ἐνδεδυμένον μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ἐπιτρέπει ἐκ τῆς κεφαλῆς του παρὰ τὰς ζημίας τοῦ προσώπου νὰ διαπιστωθῆ ὅτι ἔχει προσωπογραφικὰ χαρακτηριστικά (πίν. 117).

Μάλιστα δὲν εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ ὅτι κατὰ τὴν κόμμωσιν τὸ ἄγαλμα πρέπει νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Σεβήρων, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἰουλίας Δόμνας μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἰουλίας Μαμαίας (πίν. 118). Τὸ πρόσωπον, παρὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ἔχει, ἐπιτρέπει ἴσως καὶ τὴν ταύτισιν μὲ τὴν Ἰουλίαν Μαμαίαν (Julia Mamaea) τὴν μητέρα καὶ συναυτοκράτειραν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου τὴν δολοφονηθεῖσαν, ὅπως καὶ ὁ υἱὸς τῆς, τὸ 235 μ. Χ., ταύτις ἡ ὁποία χρονολογεῖ καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος μεταξὺ τοῦ 222, χρόνου τῆς ἀνόδου εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τοῦ 235 χρόνου τῆς δολοφονίας τῆς. Ἴσως μάλιστα καὶ ἡ διὰ κτυπημάτων σφύρας καταστροφὴ τοῦ προσώπου συνδέεται καὶ μὲ τὴν δολοφονίαν καὶ γενικῶς μὲ τὴν τύχην τῆς οἰκογενείας τῆς. Θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῆ ἐπίσης, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ εἰς τὸ οἰκοδόμημα, ἴσως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ εὗρεθῆ εἰς τὸν χώρον καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ υἱοῦ τῆς ἂν ὄχι τίποτε περισσότερον.

Μὲ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ ἀγάλματος τὸ κύριον πρόβλημα τῆς ἀνασκαφῆς μετετέθη εἰς τὴν ἀνάγκην διακριβώσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ οἰκοδομήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς μορφῆς καὶ τοῦ σχήματός του.

Ἡ ἐργασία ἐσυνεχίσθη καὶ πρὸς τὰς δύο πλευρὰς παραλλήλως πρὸς τοὺς τοίχους μὲ τομὰς πλάτους ὅσον καὶ τὸ ἀρχικόν, δηλαδὴ 0.60 μ. τόσοσιν κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ βαίνοντος πρὸς Βορρᾶν δυτικοῦ τοίχου ὅσον καὶ τοῦ βαίνοντος πρὸς Ἀνατολὰς νοτίου. Εἰς τὸν πρῶτον διεπιστώθη ὅτι αἱ ὀπαί, αἱ ὁποῖαι εἶχον σημειωθῆ εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς βάθος 1.55 μ. ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ οἰκοδομήματος, ἐσυνεχίζοντο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ καθαρισθέντος μέχρι τοῦ βάθους αὐτοῦ τοίχου, δηλαδὴ πλέον τῶν 6 μέτρων καὶ ἀσφαλῶς συνεχίζονται καὶ πέραν τούτου εἰς ὅλον τὸν τοῖχον τὸν βαίνοντα ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Εἶναι εἰς σχεδὸν κανονικὰς ἀποστάσεις κυμαινομένας ἀπὸ 0.44 ἕως 0.55 μ. καὶ δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι σκοπὸς τῆς κατασκευῆς των ἦτο νὰ δεχθοῦν τὰ ξύλα εἴδους πατώματος (πίν. 114β). Βέβαια εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα τοῦ ἂν

ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν, δηλαδὴ ἂν εἶναι σύγχρονοι μὲ τὸν πολυγωνικῆς μιμήσεως τοῖχον τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος, ἢ μήπως ἔχουν μεταγενεστέρως κατασκευασθῆ, τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα, ὅτε ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ κέραμοι τοῦ ἐργάνου Εὐτυχίδα, ἢ καὶ κατὰ τοὺς ὀψίμους Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε θὰ ἐγένοντο καὶ τὰ κονιάματα. Εἰς τὸ ἐρώτημα ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῆς ἀπάντησις καὶ πιθανώτατα ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας μόνον θὰ τὴν δώσῃ. Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἡ συνέχισις κατὰ βάθος τῆς ἀνασκαφῆς ἔδωκεν ἀνάλογα μὲ τὸν περὶ τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα χῶρον στρωματογραφικὰ ἀποτελέσματα.

Εἰς τὸ βάθος τῶν 0.45 μ. ἀνευρέθη τμήμα κίονος μετὰ ραβδώσεων εἰς τὸ ἓνα μέρος (πίν. 115β), ὅπως καὶ βυζαντινὰ ὄστρακα κυρίως πινακίων, μετὰ τὸ 1.60 μ. μία λεπτὴ σειρὰ τέφρας καὶ ἀνθράκων καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν 2.80 ἕως 3.00 μέτρων συμπαγῆς τέφρα μετὰ πλήθους ἀνθράκων καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἄφθονα τεμάχια κεράμων στέγης μᾶλλον Ρωμαϊκῶν χρόνων ὡς καὶ ἀριθμὸς τεμαχίων λύχνων ἐπίσης τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ἰδίαν πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.30 ἕως 5.00 ἀπὸ τῆς γωνίας καὶ 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε περὶ τὸ βάθος τῶν 3.80 ἕως 4.00 μ. δηλαδὴ κάτω τῆς ἐπιφανείας εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη τὸ ἄγαλμα ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων εἰδωλίων μᾶλλον Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνευρέθησαν καὶ πολλὰ τεμάχια πηλίνων προσωπείων ἀναλόγων μὲ τὰ προσωπεῖα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν καὶ μεταξὺ τῶν ἑτεροκλήτων τούτων πηλίνων ἀνευρέθη καὶ νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον, ὡς καὶ μικρὸς χαλκοῦς ταῦρος, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν χειλέων τῶν χαλκῶν ἀρχαϊκῶν ἀγγείων.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ χωρὶς νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλον τὸ βάθος τοῦ χώρου καὶ χωρὶς νὰ μελετήσῃ τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος, διότι ἡ ἐποχὴ δὲν ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τὴν συνέχισιν εἰς βάθος τῆς ἐρεῦνης. Ἄλλ' οὕτε τὸ μῆκος τοῦ δυτικοῦ δηλαδὴ ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν βαίνοντος αὐτοῦ τοίχου ἐπετεύχθη νὰ διαπιστωθῆ. Διότι μέχρι τῆς ἀποστάσεως τῶν 21 μέτρων ἀπὸ τῆς γωνίας ἐσυνεχίζετο καὶ κατὰ τὸ μῆκος τοῦτο μόνον τομὴ βάθους 0.80 μ. εἶχεν ἀνασκαφῆ, καὶ τοῦτο εἰς τὸ ἐξωτερικόν του, ὅπου ἡ ἐργασία ἦτο μᾶλλον εὐκόλος. Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διεπιστώθη μία ἄλλη ἰδιορρυθμία τῆς κατασκευῆς τούτου εἰς τὸ βάθος τῶν τριῶν πρώτων ἀνασκαφέντων δόμων του. Οἱ λίθοι δὲν καταλαμβάνουν ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἕξ ἐνὸς μέτρου τοίχου ἀλλὰ μόνον μέρος του κατὰ τρόπον ὥστε οὗτος νὰ ἔχη δύο παρεΐας ἢ πρόσωπα. Μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ λίθου μεσολαβεῖ κενόν, τὸ ὁποῖον εἶναι γεμισμένον μὲ μικροτέρους λίθους καὶ χώματα καὶ ἐνῶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος ἡ τοιχοδομία μιμεῖται

πολυγωνικὸν τοῖχον, εἰς τὸ ἔξωτερικὸν ἀποτελεῖται εἰς τὸν ὑψηλότερον δόμον, ὃ ὁποῖος θὰ ἦτο καὶ δρατός, ἀπὸ ἐναλλάξ μεγάλους λίθους μὲ περιταΐνιαν κατὰ τὸ μῆκός των καὶ διαστάσεις ἀπὸ 1.70 ἕως 1.10 μῆκος, 0.65 ὕψος καὶ 0.28 ἕως 0.30 μ. πλάτους, καὶ μικρότερους στενοὺς τοῦ αὐτοῦ μὲ τοὺς μεγάλους ὕψους καὶ πάχους 1.00 μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ πάχος τοῦ τοίχου καὶ περιταΐνιαν κατὰ τὸ ὕψος των. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὄχι μόνον πλουτίζεται ἔξωτερικῶς ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου (πίν. 115β) ἀλλὰ καὶ ἐνισχύεται ἡ στερεότης του, διότι οἱ στενοὶ αὐτοὶ λίθοι καλύπτοντες ὅλον τὸ πλάτος του γίνονται λειτουργικὸν στοιχεῖον τῆς κατασκευῆς.

Ἀλλὰ οὔτε καὶ πρὸς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς βαίνοντος τοίχου ἡ ἀνασκαφὴ ἐπέτυχε νὰ προσδιορίσῃ τὸ μῆκος τοῦ οἰκοδομήματος, διότι καὶ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν μέχρι τῆς ἀποστάσεως τῶν 20 μέτρων δὲν ἀνευρέθη ἡ γωνία.

Πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν διεπιστώθη ὅτι τὰ βυζαντινὰ λείψανα εἶναι πολυπληθέστερα καὶ τοῦτο εἶναι αὐτονόητον, διότι τοῖχος βυζαντινοῦ οἰκοδομήματος εὐρίσκεται καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἐρευνηθὲν μῆκος τοῦ ἀρχαίου τοίχου.

Ἐδῶ, ἐκτὸς τῶν βυζαντινῶν τοίχων καὶ τῶν κινητῶν εἰρημάτων τὰ ὁποῖα εἶναι δευτερευούσης σημασίας, εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀνευρέθη ὑπὸ τὸν βυζαντινὸν τοῖχος βαίνων ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν δηλαδὴ παράλληλος τοῦ δυτικοῦ καλῶν χρόνων καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.85 μ. ἀπὸ τούτου καὶ ἄλλος τοῦ αὐτοῦ ὕψους καὶ ἐντελῶς ὁμοίως κατασκευῆς. Εἶναι δύσκολον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ λεχθῇ εἰς ποῖαν σχέσιν μὲ τὸ κύριον οἰκοδόμημα οἱ δύο αὐτοὶ παράλληλοι τοῦ δυτικοῦ τοίχου εὐρίσκονται καὶ εἰς τί ἐξηρησίμευεν ὁ μεταξὺ αὐτῶν χώρος τῶν 1.85 μ. Εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου, ὃ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνων τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνευρέθη εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν κονίαμα, τὸ ὅποιον δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε τοιχογραφίας.

Ὡς προελέχθη, ἡ ἀνασκαφὴ μόλις ἤρχισε καὶ δὲν ἔδωσε διὰ πολλὰ προβλήματα οὐδεμίαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀνεύρεσις ἑνὸς οἰκοδομήματος ἀγνώστου προορισμοῦ καὶ διαστάσεων, μήκους πλάτους ὑπὲρ τὰ 20 μέτρα, εἰς μίαν περιοχὴν ὧς ἡ ἀκρόπολις τῆς Σπάρτης δὲν εἶναι κάτι σὺνθηδες. Διότι, ἐκτὸς τῶν κινητῶν εἰρημάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνοδεύεται, θέτει καὶ τὸ θέμα τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἰδίου τοῦ χώρου εἰς τὸν ὅποιον εὐρίσκεται, τῆς ἐποχῆς τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν του, ὅπως καὶ τὸ ἐρώτημα ἂν εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Πausanias. Ἀκόμη καὶ τὸ θέμα τῆς σπαρτιατικῆς ἀγορᾶς τίθεται ἐμμέσως διὰ τῶν νέων στοιχείων, διότι τὸ οἰκοδόμημα δὲν φαίνεται νὰ δύναται νὰ

συμπεριληφθῆ εἰς τὰ ἱερὰ τῆς ἀκροπόλεως, ἐνῶ, ὅσον τώρα εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῆ, εὐκολώτερον θὰ εὔρισκε θέσιν μεταξύ ἄλλου εἴδους δημοσίων κτισμάτων, τὰ ὅποια θὰ εἶχον τὴν θέσιν των εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀγορᾶς. Σήμερον πάντως εἶναι σαφὲς ὅτι ἐπείγει μίᾳ ἐπέκτασις καὶ μίᾳ ἐντατικοποίησις τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ γενικῶς εἰς τοὺς λόφους τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης. Διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς μόνον θὰ καταστῆ δυνατόν ὄχι μόνον νὰ δοθοῦν ἀπαντήσεις εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς σπαρτιατικῆς τοπογραφίας καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ νὰ δημιουργηθοῦν καὶ νέα οὐσιαστικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν κατανόησίν των.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

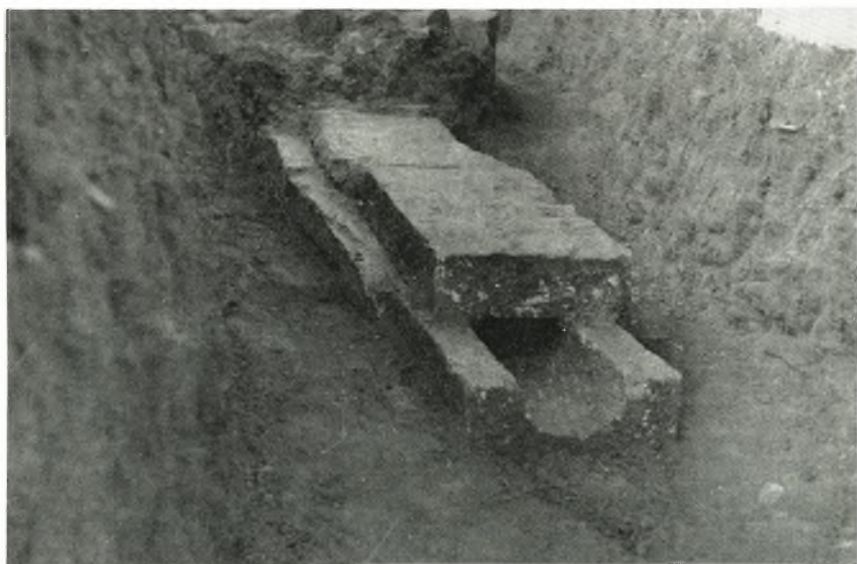
α. Τμήμα της τοιχοδομίας τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀναλήματος καὶ ἀρχὴ ἑτέρου ὁμοίου.

β. Δάπεδον τοῦ ναῖσκου δι' ὀρθίων μεγάλων τούβλων κατεσκευασμένον.

α. Τμήμα τῆς τοιχοδομίας τοῦ ἡμικυκλικοῦ περιβόλου. Δεξιᾶ ὑπὸ τὰς τρεῖς βαθμίδας τὰ θεμέλια.

β. Τέλος τοῦ ἀγωγοῦ ἀπορροῆς τῆς ἐσχάρας θυσιῶν.

α. Σπόνδυλος κίονος ἢ στρογγύλη βάση, ἴσως ἐκ τοῦ βομοῦ.

β. Τάφος τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀναλήμματος.

*Η πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένη χεὶρ τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος.

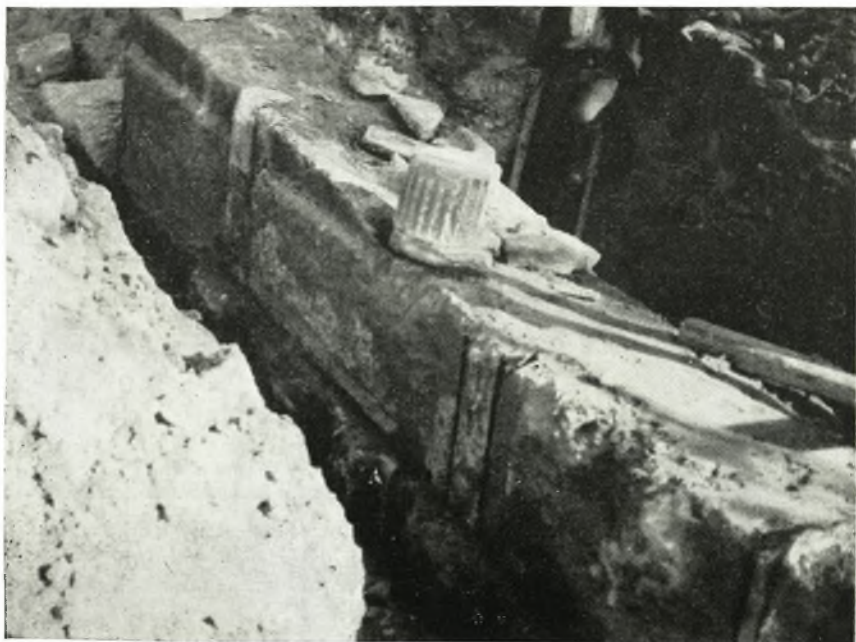
α. Τοίχος οικοδομήματος των Κλασικῶν χρόνων δυτικῶς τοῦ ἡμικυκλικοῦ περιβόλου. Ἐμπροσθεν ἀριστερᾶ διακρίνεται τὸ τεμάχιον λακωνικοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου.

β. Σειρὰ ὀπῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ εὐρέ-
θεντος νέου μεγάλου καὶ ἀγνώστου προορισμοῦ οικοδομήματος.

α. Ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ ἰδίου μεγάλου οἰκοδομήματος
μὲ τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὴν θέσιν του.

β. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος
μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐναλλαγὴν λίθων μεγάλου μήκους καὶ μεγάλου πλάτους.

Τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα εἰς τὴν θέσιν του. Εἶναι ὁρατὰ ἴχνη μαυρίσματος ἐκ τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ ἄνω μέρος τοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος.

Τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς ἐποχῆς τῶν Σεβήρων (πιθανότατα ἡ Ἰουλία Μαμαία) μετὰ τὸν πρῶτον βασικὸν καθαρισμόν.